

Voorwoord: begin met een hypothese

Het verhaal over het gezin Lamers, Van Lit en Duisters gedurende de eerste helft van de twintigste eeuw in Zurrik en Buul¹

Een vreemd land

‘*Het verleden is voor ons een vreemd land.*’ Dat zei Charles Vergeer, docent, doctor in de filosofie, classicus en filoloog in een van de lezingen die ik een tijd geleden bij hem heb gevolgd. We vergeten zoveel, terwijl we tegelijkertijd zouden kunnen leren als we terugkeren naar dat *vreemde land*. Het geheugen hangt aan een elastiekje in de turbulente vraatzucht van het verstand. Het verloren land doet zich aan ons dikwijls voor als nostalgie en veert elke keer terug naar besef van grauwe werkelijkheid. Dat is vaak moeilijk te bevatten.

Dit verhaal gaat over de levens van mijn opa, oma en hun kinderen, onze ouders dus. Ik schrijf het zo eenvoudig op, maar dat was het geenszins. Willem, mijn grootvader is drie keer getrouwd doordat zijn echtgenotes overleden. Ook zijn laatste vrouw heeft hij overleefd. Allen die hierbij samenwoonden, waren binnen het kader van hun omgeving tot elkaar veroordeeld: de armoede, de confrontatie met ziekte en de voortijdige dood van kinderen en hun geliefden, sociaaleconomische crises en vooral de oorlogsomstandigheden. Het was in die combinaties een kwestie van tomeloos overleven en daarin werden ze soms nog te schande gemaakt door vertegenwoordigers van het geloof. Dat was onontkoombaar. Ik schrijf bewust: het geloof; dat was de katholieke religie die als systeem geen ethiek bevat, maar wel een niet te ontwijken moraliteit. Hierbij lag de dreiging van het te schande maken in een kleine landelijke dorpsgemeenschap steeds om de hoek. De werkelijkheid van de wereld waarin zij woonden, leefden, werkten, elkaar probeerden vast te houden, was niet anders dan voortdurend balanceren en soepelheid betrachten in geest en lichaam. Het was een kwestie van praktisch volgen en je plicht volbrengen van en in de dagelijkse realiteit.

Ik begon aan dit project vanuit de merkwaardige geestesgesteldheid van heimwee naar een verloren wereld, het herontdekken van gestalten, een vergeten mentale instelling en bijbehorende leefwijzen. Waar kwamen de trots en de humor vandaan, die de houding van mijn grootvader kenmerkten toen ik hem nog meemaakte, toen, als oude man, vader en opa? Mijn vader keek altijd met ontzag naar hem op. Hoe komt het dat die trots overging naar mijn vader? Het was net alsof hij, als hij het over zijn thuis had, iets nooit

uitspraak; dat was er wel maar ik heb het nooit kunnen achterhalen. Ik ging daar als vanzelf in mee, dat rare onbenoembare ontzag.

Trots, dat is de andere kant van de medaille van schaamte; ik heb dat zelf ondervonden. In die zin hangen trots en schaamte aan hetzelfde elastiekje van het geheugen. Ik moet alleen ontdekken hoe dat in dit verhaal precies werkt. U zult het lezen.

Geworteld in herkomst?

Nee, ik ben niet gedreven op zoek naar mijn wortels. *‘De schrijver probeert, al is het maar voor even, boven het individuele vergankelijke uit te stijgen omdat de woorden weerklink vinden in een meer algemene herkenning.’*

Ludy Bührs werkt als zelfstandig vertaler en redacteur en ze schreef dit als reactie op een onderzoekende bewering van mezelf dat alles wat ik schrijf steeds op enige manier op mezelf terugslaat en autobiografische trekken vertoont. *‘Wie schrijft, probeert zich te vestigen en vat te krijgen op zijn of haar omgeving met woorden die als een toverformule het onbedwingbare bedwingen,’* zegt ze verder.

Ik was gefascineerd door de verhalen die als vanzelf ontstaan uit de gegevens van de burgerlijke stand, het bevolkingsregister, de overgedragen foto's en andere documenten uit die tijd. Een van mijn neven, wijlen Tjeu Lamers (zoon van Door Lamers) heeft zich volop verdiept in de stamboom van de familie. Ik lees daarin over mensen die uit schijnbaar nuchtere en kale gegevens naar voren komen. Hoe zij in de onmatigheid van de omstandigheden van hun tijd móesten overleven; daarin schuilt het spooksel van de verbeelding. Daarover wilde ik verhalen maken zodat ze misschien in de onbeholpenheid van mijn pogingen toch herleven. En dat op het snijvlak van de voortdurende dreiging van schande en de overwinning daarop door hun trots. Schreeuwen of zwijgen, zoals iemand het ooit tegen mij zei. Daarin zit tegelijkertijd de veronderstelling: hun levens hebben nog steeds waarde in het herontdekken van dat *vreemde land* dat het verleden is. Zij krijgen opnieuw zin.

Het gaat in dit verhaal om de geschiedenis van de familie Van Lit – Lamers, afgekort LiLa in de periode 1917 tot ruwweg het begin van de jaren vijftig van de vorige eeuw. Terwijl ik dit verhaal schreef, ging ik begrijpen dat ik ook de naam Duisters moest noemen. Het was de familienaam van de gezusters Drika en Beth Duisters die als stammoeders van deze familie een centrale rol hebben gespeeld. DuLiLa wat mij betreft. Zij kregen alles bij elkaar achttien kinderen, waarvan er zes voortijdig en jong zijn overleden, vier van Drika en twee van Beth. Mijn grootmoeder heb ik nooit gekend en mijn vader praatte ook weinig over haar: *os moen*, want zo werd ze genoemd.

Waarom dit familieverhaal?

Dit is een vraag waar ik geruime tijd over heb nagedacht. Eén ding stond voor mij wel vast. Het verhaal moest voor een algemeen lezerspubliek toegankelijk en interessant zijn; het is niet strikt geschreven voor de talloze nabestaanden van de hoofdpersonen. Deze familie was er een van de vele die op de arme Brabantse zandgronden hun dagelijkse draai moesten vinden om te overleven.

Tomeloos overleven in de eerste helft van de twintigste eeuw. Dat is de periode die hier beschreven staat. Het is de tijd waarin technologische ontwikkelingen zorgden voor snelle en radicale veranderingen in maatschappelijke structuren, onder andere op sociaaleconomisch gebied: de industrie, het transport, de geneeskundige zorg, de communicatie, de arbeid, arbeidsverhoudingen en -omstandigheden. Daarnaast waren er op politiek en cultureel niveau grote veranderingen die zorgden voor diepgaande ingrepen in het leven van de families en gezinnen. Het gaat dan om religie en ideologie (conservatisme, nationalisme, liberalisme, socialisme en fascisme) en de crises die deze denksystemen veroorzaakten.

Het verhaal start in de Eerste Wereldoorlog. Die bracht een definitieve breuk teweeg met het conservatieve verleden: er verdwenen veel oude zekerheden zoals de keizerrijken Duitsland, Oostenrijk-Hongarije en Rusland met hun vanzelfsprekend feodaal-nationalistische methoden en structuren. De politieke systemen die daarvoor in de plaats kwamen, zorgden voor veel bloedvergieten: het communisme en het fascisme vooral. Het traditionele kolonialisme met de brutale uitbuiting van mensen buiten Europa dat in de negentiende eeuw werd uitgebouwd, nam aanvankelijk nog in omvang en kracht toe tot aan de eerste jaren na de Tweede Wereldoorlog.

Al de personages in dit boek hebben ieder op hun manier te maken gekregen met de maatschappelijke krachten die in die periode de boventoon voerden, dat was op het platteland in eerste instantie voornamelijk de katholieke kerk (met de ingesleten soms intimiderende ideeën over huwelijk, seksualiteit, geboortes, overlijden en de rituelen in het dagelijkse leven van mensen). In dit verband is het barre verhaal over de moeizame wijze waarop Willem en Beth trouwden hét voorbeeld (deel 2). De barre industriële arbeidsverhoudingen waren onder andere merkbaar in de zinkfabriek in Dorplein, maar er was ook de opkomst van de spoorwegen, waardoor de mobiliteit tot ontwikkeling kwam. Voorts was de invloed van de Eerste Wereldoorlog in deze streken voelbaar, zoals door het feit dat Willem gemobiliseerd was voor het Nederlandse leger (deel 1). Nederland was niet direct betrokken bij de loopgravenoorlog, maar men ondervond wel de

gevolgen. De mensen hadden te maken met de afsluiting van de grens met België (de dodendraad, de dodelijke smokkel, de internering van Belgische militairen en de vluchtelingen) en de armoede die hierdoor aan de Nederlandse kant van de grens verergerde. Er kwamen allerlei ziektes op waar geen remedies tegen waren. Deze ontstonden dikwijls onder invloed van erbarmelijke armoede en slechte hygiënische condities: kinderen (ook die van Driek, Beth, Drika en Willem) ontkwamen er niet aan) stierven jong aan ziektes waarvan niemand wist waarvandaan ze kwamen. Dit speelde direct een enorme rol in hun levens. Volwassenen overleden bij bosjes aan o.a. tbc, difterie en later de Spaanse griep. De suisse kwam 's morgens bij de mensen langs om de kistjes van de kinderen onder zijn arm op de fiets mee te nemen naar de begraafplaatsⁱⁱ.

Daarna kwam de grote economische crisis van de jaren dertig die mensen dwong steeds nieuwe vormen van overleven te vinden. Het was steeds moeilijk werk te vinden en de armoede bleef onuitroeibaar. Het gezin van Beth en Willem viel snel uit elkaar na het overlijden van Beth, ook weer door ziekte (deel 3 en 4). De angst om ziek te worden, hing als een grauwe sluier boven de geesten van de mensen in die tijd.

De desintegratie van de familie zette verder door. En weer ontstond er een volgende crisis die diepe sporen naliet, waarbij verschillende kinderen van Beth en Willem op het randje van leven en dood hebben verkeerd (deel 5). Het was het geweld van het nazisme dat over hen heen kwam (deel 6). Na deze ramp raakte een van de kinderen gedurende een aantal jaren betrokken bij de koloniale crisis waar Nederland in verzeild was geraakt (deel 7). Maar ondanks alle moeilijkheden bleven de kinderen van Driek Lamers, Drika en Beth Duijsters en Willem van Lit elkaar opzoeken. Ze onderhielden ondanks de verstrooiing trouw aan de verbondenheid die ze van jongs af aan ervaren hadden.

Al de treurige evenementen uit die periode werden deel van de eigen familiegeschiedenis en ze zijn tekenend geweest voor de gehele gemeenschap in deze Brabantse contreien (en daarbuiten). Steeds weer was het knokken om te overleven. Mensen maakten gedwongen keuzes die ze onder andere omstandigheden waarschijnlijk niet hadden gemaakt. De familie en de familierelaties werden gevormd onder condities die ze nooit zelf helemaal in handen hadden. In het brede verband is dit verhaal tekenend voor vele anderen in min of meer dezelfde situatie.

Schrijven in scenes

Ik heb dit verhaal zoveel mogelijk geschreven in de vorm van scenes waarbij het de intentie was náást de personages te staan door verschillende omslagpunten in hun leven mee te beleven, met hen mee te kijken, horen, ruiken en proeven. Ik heb me zoveel mogelijk gebaseerd op objectieve gegevens, biografische feiten die bijvoorbeeld door Tjeu Lamers al waren verzameld, gemeentelijke documenten of het Nationale Archief, boeken en interviews. Dit wil zeggen dat ik zoveel mogelijk heb getracht te achterhalen wát er is gebeurd in de periode die ik heb beschreven. Het is echter schier onmogelijk na te gaan hóe dingen zich hebben afgespeeld. Buiten een enkele brief en wat details die neven en nichten nog hebben meegekregen van hun vader of moeder, hebben we er niet bij gestaan toen bijvoorbeeld Willems eerste vrouw Drika overleed of hoe hij dacht en handelde toen zijn tweede vrouw Beth ziek werd en zich langzaam moest overgeven aan het onvermijdelijke einde. Dat weet niemand meer. Degenen die daar bij waren, zijn overleden.

Toch was het mijn intentie mezelf in te leven in hun motieven, de wijze waarop zij geconditioneerd waren binnen hun omgeving, de gebeurtenissen, omstandigheden en factoren die ook anders hadden kunnen verlopen en waarmee zij steeds te maken kregen zonder dat ze (waarschijnlijk) er vat op hadden. Het zijn die – zoals dat heet – contingenties die hun keuzes hebben beïnvloed. Door in scenes te schrijven heb ik getracht hun levens direct toonbaar en vatbaar te maken, zodat dat *vreemde land* enigszins te bereizen is. Dat wil zeggen dat binnen die scenes dingen anders gelopen kunnen zijn. Een aantal van mijn neven en nichten waarvan ik informatie heb gekregen, is er bij verschillende voorvallen wel bij geweest, maar zij moeten doorgaans putten uit de herinnering van een (vroeg) jeugd. Onder andere Wim Hofman en Gerard Staals hebben al eerder herinneringen uit die vroege periode vastgelegd in hun geschreven verhalen en daar heb ik gebruik van gemaakt. Frans van Lit en Jaap Adema hebben mij hun herinneringen via e-mail aangeleverd. Anderen heb ik kunnen interviewen: Lies en Lenie van Mien Lamers, verder Toon, Harrie, Jos en Mien Lamers van Sjef. Over To Lamers heb ik gesproken met Nel en Willemien Derks. Over Door Lamers met zijn dochter Ida, van wie ik voorts ook een fotoboek kreeg dat werd samengesteld door Harrie Lamers. Over Drika heb ik geregeld en uitgebreid met Piet Neijssen gesproken en dochter Mien heeft ook nog informatie aangeleverd. Over Netta van Lit met haar zoon Ab Hofman en over Fien ook nog met Gerard Staals. Ik heb met Ton, Els en Carla Tielen gepraat over haar ouders, Truus en Anton. Met Erik en Wim Bouwmans heb ik gesproken over hun moeder Maria. Voorts wil ik neef Piet Neijssen nog

noemen die mij meermalen geholpen heeft met zijn contacten bij de Heemkundekring Cranendonck. Dat was de plek waar ik veel van mijn verhalen kon verifiëren, zonder overigens volledig te kunnen zijn.

Tenslotte, maar zeker niet in de laatste plaats wil ik Stefan Buteneers bedanken. Hij heeft me geholpen bij het redigeren van de tekst van het boek, zowel op spelling, grammatica en stijl. Hij heeft me op nauwkeurige wijze waardevolle tips gegeven en suggesties gedaan om tot verbeteringen te komen.

Met alle gebeurtenissen en persoonlijke belevenissen van elk van deze vaders en moeders wil ik betekenis van het overleven uitstippelen, hoe divers het ook vaak is. Grootseheid, betrokkenheid, herkenning zijn een aantal samenhangende kenmerken en dat alles voortkomend uit de armoedige en soms ellendige omstandigheden van een gezin dat zijn best doet te overleven op de zandige en schrale grond in het zuidoosten van Noord-Brabant. Patriarchale verhoudingen kenmerken de heersende moraal, maar tegelijkertijd vertegenwoordigen vooral de vrouwen en moeders de sterke bindende kracht van gezin en familie. Zij zijn vaak het toonbeeld van fierheid en betrokkenheid.

In 2015 hebben wij – neven en nichten – een familiereünie georganiseerd. We zijn een jaar bezig geweest met de voorbereiding. Voor de meesten van ons was dat een weerzien na jaren en uit de verhalen die wij elkaar vertelden, kwam een aanstekelijke drang naar voren het dan maar eens allemaal op te schrijven: wat is de betekenis van die grootseheid, betrokkenheid en herkenning die uitstijgt boven de kleine kring van onze familie? Dat verhaal is ook herkenbaar voor anderen, die willen weten van dat *vreemde land* dat niet alleen onze geschiedenis is. Het is niet alleen een vreemd maar juist ook een fascinerend land. Ik hoop dat ik u groots nieuwsgierig maak.

Willem van Lit

Juni 2024

Wat eraan vooraf ging

Het verhaal begint in 1917 op het moment dat Willem van Lit in dienst gaat bij de Landweer. De mobilisatie is afgekondigd tijdens de Eerste Wereldoorlog. Men moet de neutraliteit van Nederland bewaken.

Het verhaal gaat in de gehele periode over de volgende mensen:

Beth **Duisters** en Drikus **Lamers**

Driekus overlijdt in 1915

Kinderen:

Sjef, Mien, Cato, Theodoor (overlijdt nog geen jaar oud), Door, Drika (overlijdt nog geen jaar oud), waarna ze hun volgende dochter ook weer Drika noemden.

Figuur 1 Driek Lamers

Drika **Duisters** en Willem **van Lit** (1^e huwelijk Willem)

Drika overlijdt in 1918

Kinderen:

Netta, Maria (overlijdt op 2-jarige leeftijd), Jan (overlijdt nog geen jaar oud), Sjef (overlijdt nog geen jaar oud), Sjef (overlijdt ook weer, nog geen jaar oud).

Beth **Duisters** en Willem **van Lit** (2^e huwelijk Beth en Willem)

Beth overlijdt in 1933

Kinderen: Jan, Bertha, Fien, Truus, Harry en Maria

Sientje **Claassen** en Willem **van Lit** (3^e huwelijk Willem en tevens 3^e van Sientje)

Geen gezamenlijke kinderen
Sientje overlijdt in 1965, Willem overlijdt in 1980.

Om inzicht te krijgen in de levens van de verschillende personen die in dit verhaal centraal staan, moet de lezer ook iets meekrijgen over hun herkomst en de context van hun levens in die tijd.

Drikus Lamers

Drikus of Driek Lamers is getrouwd met Beth Duisters op 24 november 1906. Hij was op dat moment drieëntwintig jaar oud. Hij is geboren op 17 april 1883 en was de derde zoon van zeven kinderen uit het gezin van Theodoor (Door) Lamers en Wilhelmina (Mien) van Moorsel. Door en Mien kochten in 1883 een huis aan de Zitterd 17 in Zurrik. Toen zijn vader in 1911 overleed, woonde hij met zijn gezin in dat huis. Moeder Wilhelmina – men noemde haar ook oma Lut – woonde bij hen in. Driek overleed door onbekende oorzaak op 8 december 1915. Hij was toen tweeëndertig jaar oud en liet Beth na met vijf kinderen.ⁱⁱⁱ Na de dood van Driek bleef Beth met de kinderen en oma Lut aan de Zitterd wonen.

Drika Duisters

Zij was het achtste kind van Joseph Duisters en Maria Buskens en werd geboren op 30 maart 1892. Zij trouwde op haar achttiende in Budel met Willem van Lit op 17 oktober 1910. Samen met Willem woonde zij op de Broekkant in Budel. Zij was de jongere zuster van Beth Duisters, die op dat moment getrouwd was met Driek Lamers.

Elisabeth of Beth Duisters

Zij was het tweede kind van Joseph Duisters en Maria Buskens. Zij is geboren in Drunen. Daar waren haar vader en moeder op dat moment als seizoenarbeider aan het werk. Kennelijk waren de ouders van Beth naar Drunen getrokken op het moment dat Maria zwanger was. Zij verbleven op een boerderij in Wijk B op nummer 2, later Parallelweg 4. Daar is Maria bevallen van haar dochter. Het is niet bekend wat voor werk zij daar hebben verricht.^{iv} Beth trouwde met Driek Lamers (zie bij Drikus Lamers). Nadat Driek overleed in 1915 is zij op 20 september 1918 getrouwd met Willem van Lit. Dit staat in deel twee van dit boek uitgebreid beschreven. Beth was de oudere zus van Drika.

N. 73

In het jaar een duizend acht honderd twee en tachtig, den tienden
 der maand Oktober is voor ons.....
Adrienus de Jong Ambtenaar van den Burgerlijken Stand der gemeente
Grimmen Provincie Noordbrabant verschenen :
Joseph Duisters
 oud negenen jaren, van beroep arbeider
 woonende te Budel die verklaarde aangifte te doen, dat zijn
huisvrouw Maria Catharina Buiskens
 zonder beroep
 woonende te Budel op den tienden
 der maand Oktober een duizend acht honderd twee en tachtig, om zeven
 ure des voormiddags, in de wonings maande binnen deze
 gemeente niets als humane twee
 bevallen is van een kind van het vrouwelijk geslacht, aan welk kind wordt gegeven de voornamen van
Elizabeth
 Deze aangifte is gedaan in tegenwoordigheid van Thommes Veltman
 oud zeven jaren, van beroep secretaris
 en Bendrikus Timmermans oud zes en zestig
 jaren van beroep veldwachter beiden woonende binnen deze gemeente
 En hebben wij hiervan opgemaakt deze acte, die na aan den verschenen persoon en de getuigen te zijn
 voorgelezen, geteekend is door ons met hen
J. Duisters
Veltman
H. Timmermans
 De Ambtenaar van den Burgerlijken Stand voorwoord,
[Signature]

Figuur 2 geboorteakte Beth Duisters

Willem van Lit

Willem is de tweede zoon uit het huwelijk van Jan van Lit en Antonetta Scheepers. Hij is op 3 december 1888 in Heeze geboren. Antonetta is dan al 42 jaar oud. Als Willem vier jaar oud is overlijdt zijn moeder (30 mei 1893); zijn vader overlijdt als hij 17 jaar oud is (op 22 april 1905). Dan staat hij er alleen voor. Willem had twee broers, Laurens en Petrus. Beiden zijn ouder dan Willem. Laurens overlijdt als hij 15 jaar oud is. De andere broer noemt men later Pieroom en wordt ruim 90 jaar oud. Op 26 januari 1909 komt Willem naar Budel. De reden van zijn komst naar Budel is niet bekend. Hij is dan twintig jaar oud. Bij de gemeente Budel wordt hij ingeschreven als dienstknecht, wonend te 'Bosch 173'. Hij is eenentwintig jaar oud als hij met Drika Duisters trouwt op 17 oktober 1910. Nadat Drika overlijdt, trouwt hij in 1918 met haar oudere zus Beth en na het overlijden van Beth nog met Sientje Claassen, in 1934.

Willem is een drietal keren opgepakt en door het kantongerecht in Eindhoven voor kleine vergrijpen en daarvoor veroordeeld tot gevangenisstraffen van een tot vier dagen. De informatie die bij de registratie in de gevangenis naar boven komt, geeft een beeld van hem in die periode als jongeman.

1. Op 18 april 1905 komt hij als zestienjarige voor vier dagen in de gevangenis in Eindhoven terecht wegens een jachtdelict, stroperij dus. Over hem staat dan onder andere het volgende vermeld:
 - Hij heeft geen lagere school genoten en is fabrieksarbeider van beroep;
 - Hij kan niet lezen of schrijven;
 - Aan zijn uiterlijk is niets bijzonders op te merken. Hij ziet er gezond uit volgens de opsomming, die voorts vermeldt dat hij blond is van haar en wenkbrauwen, een gewone neus heeft, blauwgrijze ogen, een ronde kin en dito aangezicht.
2. Op 6 april 1908 belandt hij als twintigjarige voor twee dagen in de gevangenis wegens het opsporen van wild met een hond.
 - Als beroep staat er dat hij lintwever zou zijn;
 - Nu staat er dat hij wel de lagere school zou hebben doorlopen en hij tekent in het register zelf met 'W. van Lit';
 - Hij wordt opgemeten en men noteert dat hij 1,66 m groot is. Voorts is er niets bijzonders aan te merken op zijn uiterlijk.

3. Op 25 juli 1908 belandt hij voor één dag, wegens het lopen over ingezaaid land, ten derde male in de gevangenis. Hij is dan twintig jaar oud en voorts:
- Als beroep staat er nu weer fabrieksarbeider;
 - Hij zou geen lagere school doorlopen hebben en hij kan niet schrijven;
 - Hij ziet er normaal uit en nu met een blozend gezonde huidskleur. Voor de rest hetzelfde als bij de eerste keer.

Deel 1: Willem en Drika

1917 Landstormplichtige

Figuur 3 Willem tijdens zijn dienstdtijd in Harderwijk vanaf juni 1917

‘Goede middag. Euh, dag meneer.’ Hoe spreek je zo iemand aan, denkt Willem. ‘Ik ... ik heb een brief gekregen dat ik vandaag hier naar toe moest komen.’ De verse rekrut Willem van Lit laat het stuk papier zien aan een onderofficier die met pen en inkt aan een tafel voor hem zit.

Willem staat voor een houten gebouw op een plein van het Kamp Kranenburg^v waar het depot van de 6e infanteriebrigade van de Landstorm is gelegerd. Harderwijk. De sergeant kijkt in zijn stapeltje papieren en vist het stamboekblad van Willem uit Budel er tussenuit en spreidt het voor hem op tafel uit. Hij kijkt Willem even aan en zegt: ‘Hmmm, nummer 380’, mompelt hij lijzig en geroutineerd: ‘Oké, van de jaarklasse 1908 en uitgeloot voor de militie. Landstormplichtige. Wel al gekeurd.’ De man stelt zich niet voor.

Willem blijft gelaten staan voor het schrijftafeltje. De sergeant haalt een leeg formulier tevoorschijn en begint te schrijven: maandag 4 juni 1917. ‘Soldaat Van Lit, je wordt ingedeeld bij de 1^e compagnie. We zijn hier bij de Landstorm. Infanterie.’ Hij schrijft verder: vader: Johannes (overleden) van Lit, moeder Antonetta (overleden) Scheepers.

Geboren te Heeze Noord-Brabant op 3 december 1888, laatst gewoond in Budel. Burgerlijke staat gehuwd, godsdienst Rooms Katholiek. ‘Van Lit, de soldij bedraagt 10 cents per dag en dat bedrag wordt verdubbeld omdat het mobilisatie is, dus 20 cents per dag^{vi}. Als jou iets mocht overkomen, wie moeten we dan waarschuwen?’

‘Dat is mijn vrouw, Hendrika van Lit. Die woont in de Broekkant in Budel.’

‘Nummer van het huis eventueel?’

’28.^{vii}

De sergeant krast de gegevens op het papier en wijst zonder Willem aan te kijken: ‘ja, zo heb ik alles. Ga maar staan bij die andere kerels daar. De compagniesergeant haalt jullie op en brengt jullie naar de verblijven.’

Bij Wijtschate en Mese in West-Vlaanderen bereiden de Britten die 4^e juni het volgende offensief voor. Daarvoor hebben ze een tijdlang gangen gegraven onder de Duitse stellingen en er negentien mijnen in geplaatst. Drie dagen later worden die tegelijkertijd tot ontploffing gebracht en gaan de Britten weer eens met een fluitsignaal over de top. Het wordt de zoveelste slachting die nergens toe leidt.^{viii}

In Harderwijk hebben ze daar allemaal geen weet van. Willem denkt aan Drika thuis. Zij is weer in verwachting en zal heel binnenkort moeten bevallen. Hij zal er niet bij kunnen zijn. Hoe zal dat verlopen? Drie van zijn kinderen zijn eerder overleden. Alleen Netta niet. Zij is sterk genoeg. Hij is opgeroepen. Het is mobilisatie. Als hij in 1908 opgeroepen zou zijn geweest, dan was alles waarschijnlijk totaal anders gelopen in zijn leven. Toen woonde hij nog in Heeze. Hij heeft nu geen idee hoe lang hij in dienst zal moeten blijven. Dat zal afhangen van hoe lang de oorlog nog duurt. Iedereen had drie jaar geleden nog gedacht dat het snel voorbij zou zijn, maar dat is anders gelopen. Hij ziet nog voor zich hoe in oktober 1914 mensen uit Hamont met have en goed de grens over kwamen naar Budel. Het was in grote paniek. Zelfs in Budel was de angst voelbaar geweest. Men vroeg zich af of de Pruijzen – zo noemden de mensen de Duitsers – zouden stoppen aan de grens. Er waren ook Belgische militairen gevlucht. Willem denkt nog aan het moment dat er aan de grens werd gevochten. Schermutselingen waren het, meer niet, maar ze brachten wel veel verwarring. Zelfs aan de Nederlandse kant waren schoten gevallen. Daar werd volop over gepraat. Er was in die dagen zelfs iemand door Duits geweervuur gewond geraakt bij de kerk op Schoot^{ix}. Mensen hadden de vluchtelingen uit Hamont opgevangen; een paar dagen later waren de meesten toch teruggekeerd naar hun huizen. Alleen Belgische militairen

bleven. Die werden in een kamp op Dorplein geïnterneerd, maar goed verzorgd. Dat was in die eerste oorlogsdagen.

Nu in 1917 slaat in Europa gaandeweg de algehele verdwazing toe. ‘Veel mannen zagen het uitbreken van de oorlog als een welkome kans om hun in opspraak geraakte mannelijkheid met de sabel in de hand te heroveren.’ Maar die hoop vervliegt snel. ‘Juist het feit dat er zo weinig gevochten werd, leverde blijvende trauma’s op. Vorige oorlogen waren beslist door veldslagen, waarbij legers het tegen elkaar opnamen in een min of meer vakkundige combinatie van infanterie en cavalerie, met een bijrol voor de artillerie als de eenheden op elkaar stootten.’ Vanaf 1914 is dat helemaal anders. Soldaten komen niet meer op bajonetafstand van elkaar. Ze worden door industriële mechanische wapens van zware artillerie en machinegeweren uit elkaar geslagen nog ver voordat ze elkaar het licht in de ogen zien. Slechts ‘één procent van alle doden door gevechten stierf op korte afstand, met handvuurwapens en bajonetten.’^x De rest wordt op grote afstand de grond in gepompt, vergiftigd door gas en de lucht in gejaagd door mijnen en ander ploftuig. Er is letterlijk geen eer aan te behalen. Heldhaftigheid is een farce.

Willem kan niet bedenken hoe het er verderop aan de andere kant van de grens in België aan toe gaat. ‘Er is geen keus, Drika. Ik moet opkomen. Er is mobilisatie en het leger heeft ons nodig.’ Dat had Willem gezegd toen hij zijn oproep binnen had gekregen. Om hen heen zagen ze dat er meer jongens en mannen het leger in trokken: Toon van Jef Thijsen, Harrie van Driek Arts, Pie Govers^{xi}, enz. Willem noemde er nog een aantal. Het was minder om Drika te overtuigen als wel om voor zichzelf een bevestiging te zoeken, dat hij zichzelf moest overreden. Hij gaat andere mensen zien, wat van de wereld daarbuiten

Figuur 4 type geweer uit Willems tijd: Mannlicher M95 van Oostenrijkse makelij bron: https://nl.wikipedia.org/wiki/Mannlicher_M1895

ervaren en misschien nieuwe ideeën opdoen om dingen anders te zien. Dat maakt het leven dat hij nu gaat meemaken verfrissend, heeft hij gedacht. Hij zal er ook over willen vertellen thuis. En Drika is er ook

wel trots op dat Willem andere dingen gaat doen. Zij heeft onbewust de verwachting dat het hun leven goed zal doen zonder dat ze weet hoe dan precies. Maar dat geeft niet. Het brengt iets nieuws, iets uitdagends en daar zal zij ook deel van uitmaken.

‘Zouden ze ook naar hier kunnen komen?’ vraagt Drika.

‘Nederland is neutraal. Daarom hebben ze hier die Belgische soldaten allemaal in een kamp gezet. Kijk maar in Dorplein.’

‘De Belgen waren dat ook, neutraal. En daar zitten de Pruijsen nu wel.’

Willem en Drika weten dat sinds twee jaar al de grens met België met een elektrische draad is afgesloten. Er kwamen teveel Belgen naar Nederland en er werd veel gesmokkeld. In Hamont was er van alles tekort en dat kwamen ze hier halen. De Duitsers hebben een rigoreus middel gekozen om dat ongedaan te maken. Het heeft links en rechts al wat slachtoffers gemaakt. Nederland heeft intussen ook al een rantsoenering van levensmiddelen en andere spullen ingevoerd. Op de bon. Alles wordt duurder.

Figuur 5 replica van de doodendraad tussen Nederland en België tijdens WOI

‘En dit dan, Willem? Samen met ons Netta.’ Ze legt beide handen op haar buik. Het kind moet eind juni of begin juli komen.

Willem weet niet wat te zeggen. Hij staart Drika wat onbenullig aan. Hij zoekt naar redenen en uitleg. Ja, Drika, maar ook de zeenk is eigenlijk dicht. Ze houden wel wat mensen aan het werk, maar men beurt^{xii} er weinig. En voor de rest is er nergens iets van werk. We moeten ons...’, kunnen verdedigen, had hij willen hij zeggen, maar dat klonk niet juist.

‘Dat weet ik allemaal wel,’ zucht Drika, ‘Maar als soldaat breng je ook weinig thuis en je bent lang en ver weg. Als er iets gebeurt, dan ...’ Ze haalt haar schouders op en kijkt Willem strak aan. ‘Misschien kun je hier in de buurt geleverd worden. Kun je dat vragen? Zoals die anderen hier, die... hoe heet het ook alweer... ingekwartierd zijn bijvoorbeeld bij Frans van Joan Compen^{xiii}. Daar hebben ze vier of vijf militairen op de din te slapen. Met hun paarden.’

‘Ik kan niet zeggen wat er allemaal gebeurt, Drika. Ik zal zeker vragen hier geleverd te worden. Zo snel mogelijk. Ik kan niet zeggen of ...’ Hij stopt zijn vuisten in zijn broekzakken en staat erbij met zijn schouders opgehaald. ‘Er is weinig anders aan te doen. Ik heb wel den hof klaar gemaakt. Alles kan nu groeien. Je hoeft het maar een beetje bij te houden. Aardappels, kolen, wortelen, de bonen... en ik krijg kost en inwoning. Beth, je zuster... die is ook op haar eentje. Misschien dat je meer met haar kan optrekken na de zomer,’ Willem weet niet meer hoe hij verder moest. Hij klinkt besluiteloos. Hij probeert Drika steeds te helpen met voorstellen en ideeën, maar dat lukt nu niet meer.

‘Jaja, Willem, daar heb ik ook al aan gedacht natuurlijk. We moeten het samen proberen. Met ons Beth, die wil wel.’

In de rustige uren op de kazerne denkt hij onwillekeurig terug aan dit soort gesprekken. Hij heeft een knoop in zijn maag. Het maakt hem onrustig. Aan de andere kant voelt hij ook wel trots, nu, zo, in dit uniform en is hij ervan overtuigd dat hij moet dienen. Zeker nu in deze tijden. Uiteraard heeft hij geen idee wat het zou betekenen als de Duitsers het in hun hoofd zouden halen Nederland binnen te vallen. Wat hij gezien heeft aan de grens met Hamont, de mensen die in paniek naar Budel kwamen, dat heeft indruk gemaakt.

De trein. Ik ben nog nooit zo ver van huis geweest. Al die uren onderweg zijn. Tijd, dat is iets waar ik nog nooit zó mee bezig ben geweest. Dagen die nog moeten komen, dagen die voorbij zijn. Uren. Tijd gaat mij beheersen. Dat gaan ze me leren. Zoals gisteren: ik ben rond acht uur op de trein gestapt in Maarheeze, de nieuwe spoorlijn. Langs Heeze, mijn geboortedorp, Eindhoven, allemaal die kleine stations verder door, Den Bosch dan. In Utrecht. Daar was ik rond elf uur. Van daaruit richting Zwolle. Anderhalf uur rond gelopen op het

grote station van Utrecht. Staan gapen naar de treinen, de machines op stoom die daar in- en uitrijden. Daarna door naar Harderwijk. Het was al twee uur geweest. Zes uur met de trein onderweg in totaal^{xiv}. Zó ver. Het is eigenlijk te gek.

‘Voorwaarts! Mars!’, hakt de instructeur op harde toon zijn bevel. ‘In de tijdmaat van de gewone marspas. Niet sneller. Rechtop lopen!’ De exercitie waar Willem mee te maken krijgt, stamt uit de tijd van prins Maurits die zijn infanterie in de 16^e en 17^e eeuw op deze wijze de Spanjaarden met pieken tegemoet liet lopen in gesloten slagordes. Willem leert zo nog steeds met zijn schot-voor-schot geweer^{xv} en met bajonet óp de strozakken die men aan staken hangt, aan te vallen en erop in te steken met een gewone of verkorte stoot. Zijn Britse, Franse, Duitse en Belgische collega’s hebben dat intussen afgeleerd. Zij proeven op intense wijze de smaak van modder, giftig water, bloed, chloorgas, kruit, staal, lijken en granaten. Zij bezwijken massaal aan fysieke en mentale horror in stinkende gaten die men loopgraven noemt. Shellshock veroorzaakt meer dan het enkelvoudige gevoel van verlies of zege. Het leidt tot maatschappelijke verdwazing, vervreemding en ontwrichting van waarden en rotsvastе denkbeelden over heldendom, nationalisme en patriottisme. Er zijn geen woordenboeken te vinden waarin men de begrippen van de afgrijselijke verschijnselen kan terugvinden. Strategieën, tactieken, doctrines en operaties zijn niet aangepast aan de mechanische vorm van slag leveren. Niemand weet hoe hij het moet noemen. Veel generaals blijven halstarrig vasthouden aan het oude. Ze verbruiken jongemannen als waardeloos besmet vee dat geruimd moet worden. Deze vorm van industrieel oorlog voeren gaat ook aan de Nederlandse strategen en tactiekbedenkers voorbij. Hoe kan het ook anders: er is geen taal voor.

Het is vroeg licht in deze tijd van het jaar en het is warm. Het dikke grijze wollen uniform prikt en schuurt over heel zijn lijf als ze met de compagnie onderweg zijn. Voor de rest maakt het hem niet zo veel uit. Hij ziet anderen zwoegen en zuchten bij het marsen. Willem is niet zo groot maar wel sterk. Hij loopt gemakkelijk. Hij is het gewend. In Budel loopt hij ook dagelijks lange afstanden. De sergeant zet hem regelmatig op kop van het peloton. Soms moet hij zich inhouden omdat anderen het tempo niet kunnen volgen. Hij leert hoe het is in bivak te gaan, tenten in te richten, eten klaar te maken buiten, voeding op te halen bij de veldkeuken, zijn rugzak goed in te pakken, vooral ook zijn wapen schoon te houden en te oliën, putten te graven, te schuilen, eerste hulp te verlenen aan kameraden te velde, brancardiers te helpen, versterkingen te bouwen in het veld, te patrouilleren, aan te vallen in formatie, zijn eigen was te doen, de barakken met latrines en wasplaatsen schoon te maken, in groep te exerceren met wapen, te

schieten. Hij leert de organisatie van het leger, de rangen, de voorschriften, het wachtlopen, schildwachtdiensten, zich te melden bij zijn meerderen, de strikte dagindeling op de kazerne, enz. Willem heeft geen moeite met de discipline die men hem oplegt. De pelotonssergeant doet alsof hij heel fanatiek en streng is, maar in de praktijk van alle dag is hij heel toegankelijk. Hij vertelt veel over zijn eigen ervaringen in het leger en luistert ook naar de verhalen van zijn soldaten. In de eerste weken vertoeft hij dag en nacht bij het peloton. Gaandeweg is hij regelmatig weg. Eén van de soldaten wordt bij toerbeurt aangewezen als verantwoordelijke. Die vervangt dan voor korte tijd de sergeant.

Hij leert zijn maatjes kennen, waar ze allemaal vandaan komen. De meesten zijn jonger dan hij en velen praten met een vreemd accent. Soms moet hij goed luisteren naar wat ze bedoelen. Ze lachen samen, eten samen, slapen in een barak waarin het hele peloton past. Ze leren elkaars kaartspelen, schelden en kankeren op de sergeant en de luitenant als zij er niet bij zijn, verhalen vertellen over hun leven thuis, maken herrie en pesten elkaar. Vooral de jongens uit de stad hebben vreemde verhalen. Er zitten ook mannen tussen van een ander geloof. Ze praten met elkaar over de oorlog en Willem vertelt over wat hij gezien heeft aan de grens. Daar luisteren ze naar met belangstelling. Willem komt in aanraking met andere vreemde ideeën.

‘We moeten opkomen voor onszelf. Anderen zullen het niet doen. Van Lit, jij bent toch ook maar een sloeber, die wordt uitgebuit. Het internationaal kapitalisme. Maar dat loopt op zijn laatste benen. Je hebt toch wel meegekregen wat er in Rusland aan de hand is? En in Duitsland rommelt het ook al. Hier in ons land komen wij als socialisten straks... en dan zul je wat beleven! De revolutie.’ Het is Jens Prins^{xvi} uit Utrecht die probeert met Willem in discussie te gaan. Jens praat met schijnbaar gemak over de SDAP^{xvii} met Troelstra, Vliegen en Schaper. Hij noemt ook Marx, Engels en Lenin. Het is allemaal nieuw voor Willem. Het duizelt hem, maar hij kan en wil er zich niet op concentreren. Hij heeft zijn eigen besognes. Willem kan zich niets voorstellen bij revolutie. Hij leert wel dat er andere gedachten zijn over levensdingen. Hier komt hij in aanraking met andere opvattingen dan die hij meekrijgt van bijvoorbeeld de pastoor thuis. Socialisme noemt Jens dat. Allemaal stadse praat. ‘Als het zover is, dan laat ik het je wel weten,’ verklapt Jens nog.

Met een van zijn maatjes krijgt hij een goede band. Toontje Daris^{xviii} uit Bergeijk. Die is even oud als Willem en uit hetzelfde Brabantse hout gesneden als hijzelf. Ook hij blijft kalm onder de

warrige praatjes van maten als Jens Prins. De meesten uit zijn peloton zijn jonger. Toon is ook getrouwd. Dat schept een band.

's Zondags gaan ze verplicht naar de kerk; dat vindt hij niet bijzonder. Ieder naar zijn eigen kerk. Willem maakt kennis met de aalmoezenier; er is ook een dominee. In colonne marcheren ze dan naar de kerk.

ⁱ Zurrik en Buul. Dit is het dialect voor Zurrik en Budel. Voor lezers afkomstig van elders zal dit niet direct duidelijk zijn, maar ik zal deze twee aanduidingen voor de plaatsen waarin het verhaal plaatsvindt of van waaruit de verschillende verhalen vertrekken, steeds als zodanig gebruiken omdat het de vertrouwelijkheid en het gevoel van gemeenzaamheid voor de personages in de omgeving op deze manier benadrukken. Zurrik en Buul zijn heden ten dage deel van de gemeente Cranendonck waar tevens Maarheeze, Gastel, Budel-Schoot en Dorplein toe behoren.

ⁱⁱ Wie de suisse is: <https://kro-ncrv.nl/katholiek/encyclopedie/s/suisse>. Dat dit zo gebeurde is mij eens verteld door een man die jaren onderzoek heeft gedaan in archieven van archieven in gemeenten in het zuidoosten van Noord-Brabant.

ⁱⁱⁱ AA-kroniek 'Heemkundekring Cranendonck', 24^e jaargang (2005) nr. 2, pag. 99 "Genealogie: de familie Lamers/Lammers' door Tjeu Lamers.

^{iv} Deze informatie is afkomstig van de stamboom, het parenteel van Joseph Duijsters (Tjeu Lamers) en van Mirjam Ottevanger van het streekarchief Heusden Altena (e-mail van 9 augustus 2022).

^v <https://www.legerplaats.nl/harderwijk/harderwijk.htm>

^{vi} f. 0,20. Dat is f.6,- per maand. Heden ten dage komt dat uit op circa € 70,-

^{vii} Controlelijst en stamboekblad uit Nationaal Archief, toegangsnummer 2.13.66, inventarisnummer 479.

^{viii}

https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2017/06/07/de_mijnenslag_vanmes-en-1-2996449/

^{ix} Winkelmolen pag. 318/319 en Bijdrage tot de geschiedenis van Hamont pag. 272 e.v.

^x 'Alleen de wolken, cultuur en crisis in het westen 1918 – 1938' Philipp Blom, 2014 De Bezige Bij, pag. 42/43

^{xi} Fictieve namen

^{xiii} Beuren is een dialect woord voor salaris krijgen.

^{xiii} Fictieve naam

^{xiv}

https://hetutrechtsarchief.nl/onderzoek/resultaten/archieven?mivas_t=39&mizig=210&miadt=39&miaet=1&micode=918&minr=928421&miview=inv2&milang=nl tabel 14 en tabel 38.

^{xv} Mannlicher M95 geweer, kaliber 6,5 mm

https://nl.wikipedia.org/wiki/Mannlicher_M1895

^{xvi} Fictieve naam.

^{xvii} SDAP: Sociaal Democratische Arbeiders Partij

^{xviii} Fictieve naam.